

10. Porter Michael E. Location, Competition and Economic Development: Local Clusters in a Global Economy // Economic Development Quarterly, no. 1, February 2000: p.15-34.

11. Coase, Ronald. The Institutional Structure of Production // The American Economic Review, vol.82, n°4, pp. 713-719, 1992. (Nobel Prize lecture) html.

12. Fact Sheet: die EU-Politik zur Förderung der Entwicklung des ländlichen Raums 2007-2013 [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://ec.europa.eu/agriculture/publi/fact/rurdev2007>.

Стаття надійшла до редакції 13.05.2014 р.

*

УДК 631.152

М.А. ХВЕСИК, доктор економічних наук, професор,

академік НААН, директор

В.А. ГОЛЯН, доктор економічних наук, професор,

провідний науковий співробітник

*Державна установа «Інститут економіки природокористування та
сталого розвитку НАН України»*

Модернізація водогосподарської інфраструктури як фактор прискорення соціально-економічного піднесення сільських територій

Постановка проблеми. Розвиток сільських територій значною мірою залежить від налагодження системи забезпечення потреб населення й окремих сфер господарської діяльності водними ресурсами. Тому невід'ємною складовою має бути водогосподарська інфраструктура села, об'єкти якої забезпечують забір, використання, розподілення та відведення водних ресурсів. Нині-

шній стан водогосподарської інфраструктури у сільській місцевості вже не здатний на належному рівні забезпечувати потреби питного водопостачання, зрошувального землеробства і сільськогосподарського виробництва в зоні осушувальних меліорацій, необхідну очистку стічних вод. Потрібна комплексна модернізація водогосподарської інфраструктури на сільських територіях, яка дасть можливість зменшити втрати свіжої води в системах водопостачання, знизити рівень скидів стічних забруднених вод у во-

© М.А. Хвесик, В.А. Голян, 2014

дні об'єкти, раціональніше використовувати водні ресурси для потреб сільськогосподарського виробництва в зоні осушення та зрошення, а також сприятиме виконанню вимог, які регламентуються водними директивами Європейського Союзу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У ряді праць вітчизняних учених [3-5; 7; 8] розглядаються окремі аспекти техніко-технологічної перебудови основних складових водогосподарської інфраструктури на сільських територіях, аналізуються причини й наслідки фізичного спрацювання та морального старіння міжгосподарських і внутрішньогосподарських мереж гідротехнічних споруд як у зоні зрошення, так й у зоні осушення, висвітлюються проблеми реконструкції систем централізованого водопостачання та водовідведення у сільських населених пунктах, пропонуються механізми залучення фінансових ресурсів підприємницьких структур для реалізації водогосподарських і водоохоронних проектів, але поза увагою залишаються теоретичні положення щодо структуризації об'єктів водогосподарської інфраструктури села, напрями та джерела модернізації мереж гідротехнічних споруд меліоративних комплексів, систем водопостачання сільських населених пунктів, а також проблеми інституціонального й фінансово-економічного забезпечення імплементації директив Європейського Союзу, які безпосередньо пов'язані з водокористуванням на сільських територіях.

Мета статті – розкрити особливості розвитку основних складових водогосподарської інфраструктури на сільських територіях в умовах ринкових відносин, обґрунтувати пріоритети модернізації гідротехнічних споруд меліоративних систем у зоні осушення та зрошення, запропонувати інституціональні форми інвестиційного забезпечення реалізації водогосподарських і водоохоронних проектів, показати основні протиріччя імплементації директиви Європейського Союзу, яка спрямована на охорону вод від забруднення нітратами від сільськогосподарських джерел.

Виклад основних результатів дослідження. Основними складовими водогосподарської інфраструктури сільських терито-

рій є: системи водопостачання та водовідведення сільських населених пунктів; системи сільськогосподарського водопостачання; мережі гідротехнічних споруд, які обслуговують осушувальні й зрошувальні системи. Переважна більшість систем водопостачання та водовідведення сільських територій знаходиться у незадовільному стані, що не дає змоги забезпечити централізоване постачання селянам свіжої води необхідної якості й негативно впливає на здоров'я місцевого населення та умови його відтворення і життєдіяльності. Значна кількість сільських населених пунктів не охоплені централізованим водопостачанням, що не забезпечує постачання питної води відповідної якості. Сектори новобудов не мають належної дренажної системи для відведення використаної для комунальних потреб води, що створює передумови для посилення негативного впливу на природні та штучні водні об'єкти.

Структурна перебудова сільської економіки призвела до демонтажу значної кількості об'єктів водогосподарської інфраструктури, які раніше утримувалися сільськогосподарськими підприємствами, а у період затяжної економічної кризи не одержали ефективного власника. Перенесення центру тяжіння з виробництва сільськогосподарської продукції у сектор особистих селянських господарств і демонтаж великої кількості великотоварних сільськогосподарських підприємств призвели до занепаду мережі гідротехнічних споруд, які функціонували на сільськогосподарських угіддях у зонах осушення та зрошення. Тому нині склалася ситуація, коли переважна більшість гідротехнічних споруд меліоративних систем знаходиться у напівзруйнованому стані, а решта є фізично спрацьованою, що негативно відображається на ефективності сільськогосподарського виробництва в зонах осушувальних меліорацій і зрошувального землеробства.

Враховуючи незадовільний стан більшості об'єктів водогосподарської інфраструктури сільських територій пріоритетними напрямками її модернізації мають бути: збільшення обсягів робіт щодо будівництва нових та реконструкції й оновлення діючих систем централізованого водопостачання і водовідведення сільських населених пунк-

тив; техніко-технологічна перебудова міжгосподарських та внутрішньогосподарських мереж гідротехнічних споруд на меліорованих територіях; розбудова тих об'єктів водогосподарської інфраструктури, які сприятимуть імплементації директив Європейського Союзу, пов'язаних із захистом вод від забруднення нітратами від сільськогосподарських джерел.

Обмежені обсяги інвестиційного забезпечення очищення зворотних вод, захисту підземних вод, потреб утримання й експлуатації мереж гідротехнічних споруд, проектів централізованого водопостачання сільських населених пунктів вимагають суттєвого нарощування прямих і портфельних інвестицій [6]. За нинішнього інституціонального середовища забезпечити суттєве нарощування інвестиційних ресурсів неможливо. Тобто потрібні інституціональні зміни, які стосуються запровадження сучасних форм водогосподарського підприємництва, передачі прав тимчасового використання водних об'єктів та об'єктів водогосподарської інфраструктури, розширення спектра джерел інвестування водогосподарських і водоохоронних проектів.

Модернізація водогосподарської інфраструктури на сільських територіях на відміну від міських агломерацій також гальмується через відсутність потужних центрів концентрації інвестиційних ресурсів. З огляду на це необхідно використовувати нові нетрадиційні інституціональні форми водогосподарської та водоохоронної діяльності, а також залучати позабюджетні джерела інвестування проектів модернізації систем водопостачання й водовідведення. Прецеденти запровадження нових форм водогосподарської діяльності в Україні є. Зокрема, у Сумській області формуються для благоустрою сільських колодязів кластери, а також залучаються фінансові ресурси на основі реалізації грантових програм [1]. В умовах обмеженості інвестиційних можливостей обласних, районних і сільських бюджетів такі форми фінансування модернізації водогосподарської інфраструктури села є надзвичайно ефективними й дають можливість хоча б частково поліпшити якість водопостачання у сільській місцевості.

Останніми роками іноземні інвестори проявляють підвищений інтерес до зони зрошуваного землеробства, оскільки ємність світового ринку зросла ще більше, а площі родючих сільськогосподарських угідь у планетарному масштабі обмежені. Представники іноземного аграрного бізнесу пропонують надзвичайно не вигідні для України умови (використання власної робочої сили, масове застосування каталізаторів росту рослин, монокультурна спеціалізація), що не дасть очікуваного соціального, економічного та екологічного ефекту для південних регіонів України. Найприйнятнішою формою дотримання вимог природоохоронного законодавства і врахування інтересів місцевого населення при розширеному відтворенні потенціалу зрошуваного землеробства є створення на базі державних водогосподарських підприємств державно-приватних партнерств, що передбачають збереження загальнодержавних мереж гідротехнічних споруд у загальнодержавній власності та дають можливість залучати інвестиційні ресурси підприємницьких структур і фінансово-кредитних установ для модернізації та реконструкції цих споруд.

У зоні осушувальних меліорацій ситуація ще складніша, оскільки традиційна для адміністративних районів цієї зони спеціалізація втрачена, що призвело до посилення монокультурної та енергетичної спрямованості сільськогосподарського виробництва на цих територіях і негативно позначилося на ефективності використання земельних ресурсів. У зоні осушувальних меліорацій у структурі сільськогосподарських виробників домінують особисті селянські господарства, що призвело до порушення цілісності земельних масивів та поширення проявів ерозії ґрунтів. Дана категорія господарств не має фінансових ресурсів для модернізації внутрішньогосподарських мереж гідротехнічних споруд, які б створили раціональний для високопродуктивного сільськогосподарського виробництва водно-повітряний режим, тому критично необхідний рівень урожайності більшості сільськогосподарських культур вони забезпечують за рахунок надмірного використання мінеральних добрив, що при-

зводить до масового забруднення водно-ресурсних джерел нітратами.

Великий аграрний капітал, який активно спрямовується у сільськогосподарське виробництво у чорноземній зоні, у зоні осушувальних меліорацій, особливо на Поліссі, представлений фрагментарно, що не уможливорює забезпечити підвищення рівня продуктивності сільськогосподарського виробництва відновленням традиційного водно-повітряного режиму. Також великий аграрний капітал відлякує той факт, що нарощування виробництва окремих видів сільськогосподарської продукції потребує значних початкових витрат, пов'язаних із придбанням і монтажем гідротехнічних споруд, які б повернули осушувальним територіям прийнятний рівень продуктивності.

Із метою підвищення рівня концентрації інвестиційних ресурсів, необхідних для відновлення міжгосподарських та внутрішньогосподарських мереж гідротехнічних споруд у зоні осушення, необхідно на базі особистих селянських господарств формувати кооперативні утворення й створювати об'єднання сільськогосподарських виробників і суб'єктів водогосподарського підприємництва, які сприятимуть поступовій модернізації матеріально-технічної бази регулювання гідрологічного режиму на територіях, де пройшло осушення, та забезпечуватимуть регульовану природну ренатуралізацію сільськогосподарських угідь, які не є придатними для повернення у продуктивний сільськогосподарський оборот. Ряд особистих селянських господарств, об'єднавшись у кооператив, зможуть централізувати фінансові ресурси для модернізації внутрішньогосподарських гідротехнічних споруд, що дасть змогу поліпшити водно-повітряний режим на розпайованих землях, які належать різним власникам, і таким чином забезпечити критично необхідний рівень капіталізації сільськогосподарського виробництва.

Перспективною також розглядається схема інвестування модернізації гідромеліоративної складової водогосподарської інфраструктури села на основі державно-приватного партнерства [2]. Серед відомих форм такого партнерства для цього напряду водогосподарської діяльності найприйнят-

нішою є кластерна форма, яка уможливорює поєднати управлінський, кадровий та організаційний потенціал органів місцевого самоврядування й регіональних підрозділів виконавчої влади, які покликані відстоювати інтереси місцевого населення, сприяти соціально-економічному піднесенню сільських територій та надавати гарантії потенційним інвесторам сільської економіки, а також територіальні, людські й фінансові ресурси сільськогосподарських виробників, науково-технічний потенціал академічних установ і вищих навчальних закладів, кошти вітчизняних та зарубіжних інвесторів.

Дієвою інституціональною формою поєднання інвестиційного потенціалу водогосподарських організацій, особистих селянських господарств, сільськогосподарських і лісгосподарських підприємств, а також суб'єктів рекреаційного підприємництва в зоні осушувальних меліорацій є створення стратегічних альянсів. Прикметною рисою стратегічного альянсу є об'єднання лише окремих сторін діяльності його учасників, що дає можливість концентрувати інвестиційні ресурси навколо реалізації окремих проектів та не позбавляє підприємства господарської самостійності як щодо цінової політики, так і щодо вибору пріоритетів ведення бізнесу.

Такі стратегічні альянси дадуть можливість нарощувати обсяги інвестиційних ресурсів у зоні осушувальних меліорацій для будівництва гідротехнічних споруд, які призначені попереджувати шкідливу дію вод унаслідок танення снігів та надмірних опадів; модернізації загальнодержавних і міжгосподарських гідротехнічних споруд, а також гідротехнічних споруд, які обслуговують сільськогосподарські угіддя особистих селянських господарств та сільськогосподарських підприємств; проведення берегоукріплювальних, агротехнічних і агролісомеліоративних заходів із метою забезпечення інтегрованого управління водними, земельними й лісовими ресурсами; забезпечення регульованої ренатуралізації виведених у 90-ті роки з продуктивного обороту сільськогосподарських угідь та заліснення малопродуктивних земель; відновлення і захист водно-болотних угідь як природних акуму-

ляторів запасів води; відведення в натурі прибережних захисних смуг водоохоронних зон водних об'єктів як загальнодержавного, так і місцевого значення; організація виdobутку сапропелю з дна озер для його подальшої переробки й використання в сільськогосподарському виробництві та фармацевтичній промисловості.

Передувати активізації інвестиційної діяльності в зоні осушувальних меліорацій мають також інституціональні зміни, які передбачатимуть запровадження вільного обороту осушених сільськогосподарських угідь. За таких умов ці угіддя нероздільно з гідротехнічними спорудами можна буде використовувати як заставу для одержання іпотечних кредитів, заставу для випуску облігацій місцевої позики й облігацій сільськогосподарських підприємств та об'єднань суб'єктів аграрного бізнесу. Використання таких інструментів дасть можливість акумулювати інвестиційні ресурси для співфінансування з державою заходів щодо модернізації і реконструкції міжгосподарських мереж гідротехнічних споруд, перебудови на новій технологічній основі внутрішньогосподарських мереж гідротехнічних споруд, відведення в натурі водоохоронних зон на берегах природних та штучних водотоків, забезпечення регульованого процесу природної ренатуралізації осушених сільськогосподарських угідь, заліснення малопродуктивних земель, збереження водно-болотних угідь.

Новим викликом для вітчизняного водогосподарського комплексу і насамперед для водогосподарської інфраструктури села стане імплементація директив Європейського Союзу, які Україна зобов'язується виконувати після підписання економічної частини Угоди про асоціацію з ЄС, що стосуються підвищення вимог до якості питної води, очистки міських стічних вод та захисту водних об'єктів від нітратів із сільськогосподарських джерел. Дотримання вимог директив Євросоюзу, особливо на етапі реальної їх імплементації, потребує модернізації систем водопідготовки й водоочистки, каналізаційних мереж і очисних споруд, що вимагає суттєвого нарощування вітчизняних та зарубіжних інвестицій. Надзвичайно складним завданням стане дотримання вимог, які стосу-

ються захисту водних об'єктів від забруднення нітратами із сільськогосподарських джерел, оскільки внесення добрив сільськогосподарськими виробниками, особливо особистими селянськими господарствами, не є збалансованим і не відповідає нормам, прийнятим в Європейському Союзі. Перехід на такі норми може ще більше підірвати й так хиткий фінансовий стан даної категорії виробників сільськогосподарської продукції.

Дотримання вимог щодо обмеження забруднення водних об'єктів нітратами із сільськогосподарських джерел ускладнюється тим, що сільськогосподарські угіддя окремих господарств простягаються до самого урізу води, внаслідок того, що навколо водних об'єктів у багатьох регіонах не відведені в натурі прибережні смуги водоохоронних зон. Така ситуація призводить до надмірного попадання нітратів безпосередньо у водний об'єкт, що негативно відображається на якості води та популяції біологічних ресурсів. У теперішніх умовах відведення в натурі прибережних смуг водоохоронних зон має передбачати обмеження діяльності багатьох сільськогосподарських виробників і змушувати відшкодовувати окремими фізичними й юридичними особами збитки, які були завдані навколишньому середовищу несанкціонованою забудовою цих зон.

Ефективним інструментом імплементації стало б надання особистим селянським господарствам фінансових преференцій у разі суттєвого зниження обсягів попадання азотовмісних сполук у водні об'єкти. На жаль, держава в нині умовах більше «підгодовує» аграрні холдинги, що сконцентрували значні площі родючих земель, які є основними забруднювачами ґрунту і водних джерел надмірним застосуванням мінеральних добрив, препаратів боротьби з бур'янами, різного роду каталізаторів прискорення росту рослин. Більше того, аграрні холдинги, як правило, працюють на орендованих земельних ділянках колишніх колгоспників й особливої мотивації до відтворення ґрунту у них не спостерігається.

Висновки. Водогосподарська інфраструктура села потребує модернізації, передусім, системи водопостачання і водовідведення у

сільських населених пунктах та міжгосподарських і внутрішньогосподарських мереж гідротехнічних споруд у зонах осушення й зрошення. Для прискорення модернізації названих об'єктів водогосподарської інфраструктури сільських територій необхідною є інституціоналізація стратегічних водогосподарських альянсів, водних кластерів та інших форм інвестиційного забезпечення реалізації водогосподарських і водоохоронних проєктів.

В умовах загострення глобальної продовольчої кризи й поглиблення інтеграції між Україною та Європейським Союзом перед вітчизняним водогосподарським комплексом постають нові завдання, реалізація яких неможлива без модернізації об'єктів водогосподарської інфраструктури сільських територій, яка дасть змогу відновити потенціал зрошувального землеробства і землеробства в зоні осушувальних меліорацій; забезпечити виконання вимог директив Європейського Союзу, які стосуються перегляду критеріїв якості води, призначеної для споживання людиною, очистки стічних вод, захисту вод-

них об'єктів від забруднення нітратами від сільськогосподарських джерел.

Імовірно підписання економічної частини Угоди про асоціацію з Європейським Союзом поставить перед водогосподарською інфраструктурою сільських територій ще більші вимоги, зокрема об'єкти водогосподарської інфраструктури матимуть забезпечувати належну охорону вод від забруднення. За нинішнього техніко-технологічного рівня існуючої водогосподарської інфраструктури села виконати вимоги Європейського Союзу в частині імплементації водних директив, які стосуються систем водопостачання та водовідведення, нереально.

Для упередження негативних соціальних наслідків імплементації директиви щодо охорони вод від забруднення, спричиненого нітратами із сільськогосподарських джерел, потрібні значні кошти на проведення необхідних робіт щодо ідентифікації джерел надходження азоту з сільськогосподарських й інших джерел, а також на прийняття Кодексів позитивних сільськогосподарських практик із метою зменшення забруднення нітратами.

Список використаних джерел

1. *Вертіль О.* «Лікарняний» для колодязя / О. Вертіль // Уряд. кур'єр. – 2012. – №48. – С. 10.
2. *Голян В.А.* Інвестиційне забезпечення сфери водокористування: інституціональне підґрунтя та галузеві особливості / В.А. Голян, І.І. Андрощук // Економіст. – 2013. – №8. – С. 36-43.
3. *Грановська Л.М.* Екологічне страхування ризиків водогосподарської діяльності на меліорованих землях : моногр. / Л.М. Грановська, Р.А. Кисельова. – Херсон: Грінь Д.С., 2012. – 526 с.
4. *Ромашенко М.* Наукові засади розвитку меліорації земель в Україні / М. Ромашенко // Водне господарство України. – 2013. – №1. – С. 35-42.
5. *Сташук В.* Україна на шляху до басейнового принципу управління водними ресурсами / В. Сташук, А. Яцик // Водне господарство України. – 2007. – №4. – С. 6-10.
6. *Хвесик М.* Економічний механізм регулювання водокористування: проблеми та перспективи удосконалення / М. Хвесик // Водне господарство України. – 2012. – №5. – С. 11-16.
7. *Яцик А.* Ситуація з водою потребує рішучих дій та ухвалення неординарних рішень / А. Яцик // Уряд. кур'єр. – 2011. – №107. – С. 27.
8. *Яцюк М.* Реформування управління водогосподарсько-меліоративним комплексом – оптимізація структури бюджетних водогосподарських організацій / М. Яцюк // Водне господарство України. – 2011. – №4. – С. 6-8.
9. *Vodnyye problemy na rubezhe vekov : sb. Statey / Khublaryan M.G. (editor-in-chief).* [Water problems on the verge of the centuries: Collected papers]. Institut vodnykh problem RAN. – Wat. Probl. Inst., Russian Acad. of Sci. Moscow: Nauka, 1999 [in Russian].
10. *Davydov A.V.* Organizacija upravljenja vodohozhajstvennoj dejatel'nost'ju v sovremennyh uslovijah [Organization of water management in modern conditions]. Regionalnaya ekonomika: teoriya i praktika – Reg. Econ.: Theory and Pract., 2009, No 26 (119), pp. 34-37 [in Russian].
11. *Sokolov L.I.* Klasternyj podhod k formirovaniju ustojchivogo vodopol'zovanija [The cluster approach to the formation of sustainable water use]. Delovaya slava Rossii – Business glory of Russia, 2008, VI edit., pp. 58-60 [in Russian].
12. *Sysenko V.I.* Konceptual'nye osnovy regional'nogo vodopotreblenija [Conceptual bases of regional water consumption]. Problemy regional'noy ekonomiki – Region. Econ. Probl., 2000, No 3, pp. 41-47 [in Russian].
13. Adjustment in OECD Agriculture: Reforming Farmland Policies. – Paris, OECD, 1998.

Стаття надійшла до редакції 28.04.2014 р.

*